

ישראל/פלסטין

מחקרים בעקבות מסעו המדעי של ברוך קימרלינג

בעריכת

קרן אור שלזינגר, גדי אלגזי וירון אזרחי

הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים

תוכן העניינים

1	מבוא
10	מיכאל שלו: ברוך קימרלינג – כמה דברים לזכרו
	הסֵפֶר החסוּם, הכפּר והעיר
15	לב גרינברג: השאלה שנשכחה: גבולות הדמוקרטיה הישראלית
38	סלים תמרי: מאמה בובארי לחסן אל-בנא: ערים קטנות ופיקוח חברתי
	אורן יפתחאל ובתיה רווד: קולוניאליזם וערי אברהם: גאוגרפיה
62	של קנאות דתית בישראל/פלסטין
	מתיישבים, ילידים וחרדת הקיום
107	נירה יובל-דיויס: ציונות, אנטישמיות והחרדה הקיומית הישראלית
123	תמיר שורק: הנצחה זהירה: אנדרטאות לחללים פלסטיניים בישראל
	מיכאל פייגה: הרחם שאנחנו כמהים אליו: מאפייני הבית
162	המתנחלי-אמוני והתפתחותו
	ציונות, גבולות וגבולות הדמוקרטיה
	ג'ואל ס' מגדל: פוליטיקה חלוקתית ופוליטיקה גאולית: פוליטיקה
201	של הראש – ושל הלב
	אסמאעיל נאשף: הפואטיקה של הקו, העבודה של הגבול:
223	לקראת קריאה אחרת של הציונות
	זירות מאבק בחברת מהגרים-מתיישבים
	דבורה ברנשטיין: הפנתרים השחורים: הסיפור האישי והקולקטיבי
257	כמעשה פוליטי וכזירת פוליטיזציה

294 אמל ג'מאל: תפקידם של יהודים מזרחים בייצור "ערבים שקטים"
בעיתונות בשפה הערבית בישראל וההתנגדות הפלסטינית לו

336 ג'קי פלדמן: לכתוב את הקונפליקט בנוצרית – סיורי צליינים
בעקבות ישוע הישראלי ובעקבות ישוע הפלסטיני

השימושים החברתיים של מיליטריזם

371 אורי בן-אליעזר: מיליטריזם בקונטקסט מושגי ומוסדי:
מאומה במדים לפרופסיונליזם אינסטרומנטלי

405 חיים נוי: ביקורים וביקורות: מופעי השתתפות ומחאה בספר מבקרים
באתר ההנצחה הלאומי "גבעת התחמושת"

434 דגנית מנור: שוליות במרכז: על התנדבות-מגויסת במשמר האזרחי
ומורשת קימרלינג בחקר הביטחון

שולי במרכז: מבטים על ברוך קימרלינג

465 מירון בנבנישתי: יצרון הרעיונות

492 חנה הרצוג: סוציולוגים ציבוריים – הערות על קטגוריה חברתית
בעקבות סיפור חיים של סוציולוג ציבורי

521 המשתתפים בקובץ

מבוא

קשה לחלוק על כך שברוך קימרלינג המנוח הטביע את חותמו על מדעי החברה בישראל – לאמיתו של דבר, על מגוון הדיסציפלינות העוסקות בתולדות הארץ והחברות שהתהוו בה. כרך זה מוקדש לזכרו של ברוך, האיש שכינה את עצמו, ובצדק, יצרן רעיונות.

הכרך מציע שורת מאמרים המתמודדים עם מרכיבים חשובים בעבודתו של ברוך קימרלינג – מושגים שטבע, סוגיות שהעלה, תזות מרכזיות שניסח. אין זה קובץ מחקרים שכתבו תלמידיו וממשיכי דרכו, אף שכמה וכמה מן המחברים והמחברות אכן למדו ממנו ואתו והמשיכו ללמוד ממנו מתוך חברות, דיאלוג וויכוח מתמיד. מי היטיב מברוך קימרלינג להעריך את הפוטנציאל היצירתי של ויכוח ועימות בין גישות ועמדות? ברוך קימרלינג היה חוקר מקורי מן המעלה הראשונה וגם אזרח מחויב, סוציולוג ציבורי, שלא היסס לשלוח ידו בכתיבה פוליטית ופולמוסית, ובה בעת – נשאר מחויב עמוקות לאתוס מחקרי תובעני, שבלבו ההכרה בכך שממצאי המחקר הם לעולם זמניים, והמסקנות מזמינות תיקון וביקורת מתמידים. וכך, הכרך המוקדש לו אינו מבטא הסכמה עם משנה סדורה כלשהי, אלא משקף מגוון עמדות ודיסציפלינות. שותפים לו יהודים ופלסטינים, ישראלים וישראלים-לשעבר, חוקרים וחוקרות השייכים לדורות שונים ולתחומי ידע שונים: מדעי המדינה וסוציולוגיה, אנתרופולוגיה, היסטוריה, גאוגרפיה ויחסים בינלאומיים. משותפת לכותבות ולכותבים הערכה עצומה לפועלו של ברוך קימרלינג, ובדרכים שונות הם מנסים להתמודד עם השאלות ששאל, הסוגיות שהעלה על סדר היום, והמושגים שטבע במהלך דרכו המחקרית.

ניתוח החברה הישראלית בזיקה לתהליכי התיישבות ארוכי טווח ולסכסוך הישראלי-ערבי מאפיין את גישתו של ברוך קימרלינג מאז עבודת הדוקטור שלו. לספרו המחקרי האחרון שהתפרסם בעברית, ובו ניסה להציג מבט כולל על החברה הישראלית, העניק את הכותרת: **מהגרים, מתיישבים, ילידים**. חטיבת המאמרים הראשונה בספר עוסקת בסֶפֶר (frontier) – לא כגבול אלא כמרחב של יחסים בין מתיישבים וילידים. **לב גרינברג** מציע לבחון מחדש את התזה

של קימרלינג, שעל פיה ניתן להסביר מאפיינים מבניים בחברה הישראלית באמצעות אילוצי הספר ההתיישבותי החסום שבו נתקלו המתיישבים הציוניים, באמצעות הסטת המבט מן האזור הכפרי (שבו עסקו קימרלינג וּשפיר) אל העיר המנדטורית. גרינברג פורש תזה סוציולוגית-היסטורית בדבר עליית תנועת העבודה ביישוב היהודי כתנועה מהספר הכפרי ההומוגני לעבר הספר העירוני הפתוח, ההטרונגי, בערים מעורבות.

אם גרינברג מחזיר את ההבדלים המשמעותיים בין האזור הכפרי והעירוני אל לב הדיון בעיצובה של החברה הישראלית ובזיקה שבין תהליכי עיצובה לבין הקונפליקט היהודי-פלסטיני, הרי סלים תמרי, מחשובי הסוציולוגים הפלסטינים, מבצע מהלך שונה: מול מסורת ותיקה המשעתקת הנגדה פשטנית בין העיר לבין הכפר, שעל פיה כל אחד מהם הוא ישות חברתית מובהקת ומובחנת, מתמקד תמרי בעולם הערים הקטנות של פלסטין כדי להראות, כי מאפיינים סוציולוגיים חשובים שלהן – מרקם היחסים בין האזור הכפרי לעיר האזורית, מערך הפטרונז' בין נכבדי העיר וסוחריה לאיכרים, דפוסי המגורים ומבני הפיקוח החברתי – מציבים אותן לא כהיפוכו של העולם הכפרי אלא מבחינות רבות כהמשכו. מול העיר המדומינת, משאת נפש רחוקה, מציב תמרי את עולם הערים הממשיות של המזרח התיכון. באופן זה הוא מנסה לשפוך אור על מאפייני הפוליטיקה שהתפתחה בערים האלה – מהמאה התשע עשרה ועד האינתיפאדות הראשונה והשנייה. תמרי וגרינברג מציעים, כל אחד בדרכו, מבט סוציולוגי-היסטורי על ההווה: גרינברג על הדמוקרטיה בישראל ומגבלותיה ועל דפוסי תלות והיכדלות, ואילו תמרי – על תהליכי אסלאמיזציה ופיקוח חברתי בחברה הפלסטינית בגדה המערבית.

בתיא רודר ואורן יפתחאל מתבוננים כגאוגרפים בקונפליקטים המתחוללים בספר ההתנחלות. הם משיבים אותנו אל העיר לעיון השוואתי בערים המסוכסכות, "ערי אברהם", ירושלים, חברון ובאר-שבע. מבטם נטוע בהווה, אך דווקא בערים אלה משקלה העצום של ההיסטוריה, המאבק על המסורות, על האתרים הקדושים, על הפרשנות ועל המרחב, מעניק לסכסוכים איכות ייחודית. יפתחאל ורודר מבקשים להבין קולוניאליזם עירוני כניהול אזורים עירוניים לפי היגיון קולוניאלי, שבמסגרתו הקבוצה הדומיננטית מעצבת את המרחב כדי לקדם את ההשתלטות על משאבים, לכפות מערך זהויות בלתי שוויוני, לנהל את המרחב באמצעות הגבלת הניידות, הנגישות למשאבים וההשתתפות הפוליטית ולנצל כלכלית פערים אתנו-מעמדיים. ההשוואה בין שלוש הערים נועדה לחשוף דינמיקה משתנה של חיכוכים וסכסוכים במרחב העירוני. במקרים שבהם התהליך הקולוניאלי ממוסד, כמו בחברון וירושלים, הם מבקשים להגדיר את המשטר כמשטר הפרדה או "אפרטהייד עירוני זוחל"

— שאינו מוצהר רשמית, ומתקדם בסדרה ארוכה של צעדי מדיניות, לעתים סותרים, בלי להתגבש לדפוס משטרי מוצהר ונורמטיבי. תהליכי ההשתלטות הקולוניאלית העירונית, הם טוענים, מצמיחים קנאות דתית וככל שהם גוברים, כן היא מתעצמת. בערים הנתונות בעימותים אתנו־לאומיים טריטוריאליים, הקולוניאליזם העירוני מופיע בצורה חדה ואלימה יותר, ההיבדלות העירונית עמוקה יותר והמרחב הופך למשאב טריטוריאלי המוגדר במונחי סכסוך־סכום־אפס. לעומת זאת, בערים שבהן שאלת הריבונות והקיום האתנו־לאומי כבר הוכרעה, הגבולות בין הקהילות חדרים ונזילים יותר.

שלושה מאמרים עוסקים בהיבטים שונים של חרדת הקיום — לא כמרכיב בפסיכולוגיה אינדיווידואלית אלא כמאפיין מבני, כך טען קימרלינג, של חברת המתיישבים שקמה בארץ. המבט ההשוואתי של נירה יובל־דיויס מאפשר לה להציע כמה השלמות ותיקונים לתזות של קימרלינג ולהצביע על כמה אפיונים ספציפיים של הסכסוך בין חברת המתיישבים לבין החברה הילידית, המייצרים ומשעתיקים את חרדת הקיום. עוצמתה של החרדה, היא טוענת, כרוכה בהעדר הכרעה בסכסוך ההיסטורי ונובעת מהעדר עליונות דמוגרפית ברורה של אחד הצדדים. במצב כזה חרדת הקיום נפוצה הן בקרב המתיישבים והן בקרב הילידים, שהסכסוך המתמשך מייצר איום ממשי לגמרי על קיומם. לכך היא מוסיפה עוד ממד — התלות האסטרטגית של מפעל ההתיישבות הציוני בחסות מעצמתית זרה, המביאה בעקבותיה לא ביטחון אלא איבה מתמשכת מצד עמי האזור וחרדה מתמשכת בקרב אזרחי המדינה, הנתפסת ככת־בריתה, אם לא כנציגתה המקומית, של המעצמה ההגמונית. יובל־דיויס מסמנת כיווני מחקר נוספים לבדיקת היבטים אחרים של סוגיית חרדת הקיום ומשמעותה הפוליטית — חרדה הנובעת מתחרות נמשכת, בלתי מוכרעת, בין מוקדי שייכות מתחרים בחברה הישראלית, או חרדת פלסטינים לגורל חברתם ולאופי התנועה הלאומית שלהם נוכח התמשכות הסכסוך.

בחששותיהם של פלסטינים אזרחי ישראל ובהתמודדות אתם עוסק מאמרו של תמיר שורק על אנדרטאות ופרקטיקות הנצחה בחברה הפלסטינית. האנדרטאות מאזכרות אירועים טראומטיים ביחסים שבין יהודים וערבים, אבל לא רק משא העבר מעיק על מקימיהן, אלא גם אילוצי ההווה. עצם הקמתן עומדת בסימן חששות המיעוט במדינה הנשלטת על ידי רוב יהודי. ספרות מחקרית ענפה, העוסקת בעיצוב הזיכרון הציבורי, במונומנטים וטקסים, נוטה למצוא את המבוקש, לאתר פעם אחר פעם את "הזיכרון הקולקטיבי" המאשר את הזהות הקיבוצית. שורק, לעומת זאת, עוסק ב"הנצחה זהירה", בהתלבטויות ובסתירות: לא רק בהעדרן משך שנים ארוכות של אנדרטאות לקורבנות 1948 הערבים, לא רק בהתלבטויות המלוות את הקמתן, אלא גם במשמעויותיהן

המורכבות. שורק מראה, שאפשר לטפח מרטירולוגיה מקומית גם כדי לעמעם את הזהות הלאומית ולחזק מרכיבים מקומיים ואזרחיים. גיוס זיקות מקומיות ואתניות במהלך מפעלי "הנצחה זהירה" מדגים עבורו מערך רחב יותר של אסטרטגיות התמודדות עם הלחצים הצולבים המופעלים על פלסטינים אזרחי ישראל, כבעלי מעמד אזרחי שברירי.

מיכאל פייגה המנוח עסק באובייקט סתירתי ומורכב לא פחות: בבית המתנחלי, המסמן בעת ובעונה אחת שאיפה לנורמליזציה, לקביעות ולשגרה – ותחושת איום מתמיד, זמניות, ושימוש בבית כבסיס לתביעות חדשות לקידום תהליך ההתנחלות. פייגה ממפה את מערך המשמעויות האלה של הבית – לא רק מבנה חומרי אלא גם אתר סמלי – בארגון המרחבי של התנחלויות, בטקסטים פרוגרמטיים, פוליטיים ואישיים, בשירים, בסיפורים ובאנקדוטות. מדובר לא רק בבית כתוצר של אילוצים מנוגדים – אזרוח וטשטוש תפקידו של הבית כמוצב בתהליך ההתנחלות לעומת הצורך לגייס מחדש את המתנחלים שהתבייתו, התיישבו, לחידוש תהליך ההתיישבות – אלא גם בשכבות משמעות שונות המשמשות בערכוביה: הבית היהודי, הבית הציוני, וגם כסמל סטטוס מעמדי.

החטיבה הבאה בספר מעבירה את הדיון למסגרת אנליטית אחרת – לביור שאלות יסוד בדבר המשטר הפוליטי הנוהג בישראל, הדפוסים הפוליטיים המאפיינים אותו וגבולות הדמוקרטיה. ג'וזאל מגדל מבקש במאמרו להציב זרמים פוליטיים משמעותיים בישראל במסגרת מגמה גלובלית שהוא מאתר במחצית השנייה של המאה העשרים: עלייתה של פוליטיקה גאולית, המערערת ודוחקת את הפוליטיקה החלוקתית הרגילה. השתיים יכולות לדידו להתקיים זו בצד זו: האחת מאפשרת ניהול מאבקים על חלוקת משאבים במסגרת מערכת הסדרים חברתיים הקיימת, תוך שהיא סודקת אותה ומכניסה בה שינויים ומבוססת על חישובים תועלתניים, ולעומתה, הפוליטיקה הגאולית מבוססת על רגשות עזים ומבקשת להחזיר את החברה לרגע המקורי של התגבשות הסדרים החברתיים. את עליית הפוליטיקה המשיחית בישראל – משיחיות ללא משיח, כדבריו – הוא מציע לראות בהקשר הרחב של פריצת הפוליטיקה הגאולית במאה העשרים בהקשר של התמוטטות יחידות פוליטיות, וחשוב מכך, של גבולות ושל מסגרות משמעות יציבות.

מאמרו של **אסמאעיל נאשף** מתמקד גם הוא בעבודה מושגית. נאשף מנסה להציע מחשבה מחודשת על הציונות דרך התמקדות בגבול, לא רק הטריטוריאלי. עבודת הגבול היא לשיטתו בכל מערכת חברתית מודרנית, והציונות היא מקרה מיוחד של עבודת הגבול המודרנית שאותה מנסה נאשף לאפיין בשלושה היבטים: ראשית, כמהלך המוביל מהגטו שבשולי ערי אירופה אל הגטו המדומיין בשולי

הגוף המודרני המערבי, מהלך היוצר וממקם את הגוף החברתי המחדש במזרח התיכון באופן שכל מה שמעבר לו נשלל לחלוטין; שנית, כמתח מכוונן בין גבול הקבוצה האתנית, המבוסס על מוצא וקשרי דם, לבין חוסר היכולת לסמן גבולות ברורים לישות הפוליטית הישראלית. אין מדובר רק במיתוסים של מוצא, טוען נאשף, אלא בהנחתו מחדש של הדם כמעין "החייאת רוחות הרפאים שהורדמו במערך הפרודורות הבירוקרטיות של הסדר המודרני"; ושלישית, כמתח שבין רגע הקדושה המקורי, המעניק בעלות נצחית על הארץ ונמצא בהכרח מחוץ להיסטוריה, בכל זמן – לבין ההיסטוריות של הקיום החברתי המתבסס עליו.

שאלות על אזרחות ואידאולוגיה קושרות מאמרים אלה לחטיבת הפרקים הבאה, המוקדשת לזירות מאבק בחברת מהגרים־מתיישבים. האם אפשר להניח ללא בדיקה נוספת, שדגמי הזהות והאידאולוגיה השלטת התקבלו ללא ערעור בקרב צעירי שכונות ירושלים, שהקימו את הפנתרים השחורים בראשית שנות השבעים של המאה הקודמת? האם צלח ניסיונם של שלטונות המדינה לייצר "ערכים שקטים" באמצעות פיקוח מלא ככל האפשר על המרחב הציבורי הפלסטיני בישראל, ובמיוחד על כלי התקשורת? האם די בנוף הקיים, הטעון, של ארץ הקודש ובהשקפותיהם וציפיותיהם של המתבוננים, כדי להשליט עליו משמעות אחת כלשהי? בכל אחד מהם עומדים במרכז תהליכי ייצור משמעות בידי מתווכים – פעילי רחוב ההופכים פעילים פוליטיים ומנסים לגבש סיפור פוליטי רב־עוצמה, יהודים מזרחים, שתרבותם ערבית, המתווכים בין מערכות השליטה המדינתיות למיעוט הפלסטיני, ומדריכי סוירים, משני עברי הקו הירוק, יהודים ופלסטינים המתווכים בין מרכיבים שונים של המציאות המסוכסכת בשטחים לבין עולי הרגל שהם מדריכים.

במרכז מאמרה של דבורה ברנשטיין עומדים תהליכי פוליטיזציה ובנייתו של קולקטיב חברתי בעל קול פוליטי. האישי הוא לא תמיד פוליטי, היא מראה; הוא עשוי להפוך פוליטי בתנאים מסוימים – וגם אז, הוא עלול להתקל בקשיים חברתיים־כלכליים ודיסקורסיביים. מקרה המבחן של הפנתרים השחורים, שאת התגבותם לכוח פוליטי ליוותה בעבודת השדה שלה בתחילת שנות השבעים של המאה שעברה, מאפשר לה לבדוק את התנאים המאפשרים הפיכת סיפור אישי לקולקטיבי, במקרה זה – את מאמצי הפנתרים לבנות סיפור קולקטיבי מזרחי בעל משמעות, המבוסס על הנגדות ברורות בין "אנחנו" ו"הם", ושמן משתמע מסלול פעולה פוליטי. חלק מן המאמר מוקדש לבחינת שורת אסטרטגיות סמיוטיות – בניית סיפור אישי וסיפור קולקטיבי, שילוב הסיפור האישי בסיפור קולקטיבי, בניית הנגדה מוצקה בין אנחנו והם – נוכח אסטרטגיות הגמוניות נגדיות. הניתוח הרגיש של פרטוקול שיחת הפנתרים עם ראש הממשלה גולדה מאיר ושריה, או של האסטרטגיות הרטוריות שלהם בכרוזים וראיונות, אינו

מבוסס על הנחה בדבר אוטונומיה של השיח. להפך: בהערות הסיום הביקורתיות טוענת ברנשטיין, שאין מדובר בסיפור בלבד, אלא בתנאים חברתיים וכלכליים שאפשרו לו – בזמן ובמקום נתונים – להפוך לאפקטיבי, להתקבל על דעתם של אנשים ולשמש כסיפור מגייס.

אמל ג'מאל סוקר את נוף העיתונות בערבית כפי שהתעצב בישראל מאז 1948, ובמרכזו עימות בין עיתונות מגויסת מטעם השלטונות – לא רק המדינה אלא מפא"י וההסתדרות – לבין עיתונות מפלגתית מגויסת, ובעיקר עיתון המפלגה הקומוניסטית בערבית אל-אתיחאד, שביקש להציג אלטרנטיבה פוליטית בתנאים של משטור ופיקוח. ג'מאל מתמקד מצד אחד באפשרויות הפעולה והקידום, שהציעו עיתוני השלטון בערבית ליהודים מזרחים משכילים, ומציב שאלות קשות ביחס לאפשרויות הקואופטיביות והקידום שהיו פתוחות בפני חלק מן היהודים יוצאי ארצות ערב, שהיו מסוגלים ונכונים להעמיד את עצמם לרשות הכוחות ההגמוניים. מכיוון אחר הוא מנתח את הקו הפוליטי של העיתונות הקומוניסטית כהליכה על חבל דק בין מחויבות לאומית פלסטינית עמוקה לבין מסרים אזרחיים וקומופוליטיים. מן הדברים עולה דמותה של ספּרה ציבורית ערבית בתחומי ישראל, שברירית וסתירתית, בתנאי פיקוח ודיכוי פוליטי. הנוף עצמו כזירת מאבק טעונה – על פרשנותו, על אפשרויות ההזדהות השונות שהוא מציע והמציאות הפוליטית שהוא רומז אליה ומעצב אותה – עומד במרכז מאמרו של ג'י' פלדמן. ספרות מחקרית ענפה הוקדשה להטענת נופי הארץ במשמעות דתית ופוליטית, אך פלדמן מעביר את הדיון אל תהליך עיצובה של המשמעות באינטראקציות שבין עולי רגל, מדריכי סיורים, והמרחב שבו הם נעים. במרכזו עומד מקרה המבחן של צליינים נוצרים אנגלו-סקסים בארץ הקודש, הנעים בין הגאוגרפיה הקדושה של עולם עולי הרגל לבין המרחב המשתנה, השנוי במחלוקת, שסביב חומת ההפרדה. מאמרו מתמקד במתווכים שבין נופי המריבה לבין הפוסעים בהם – מדריכי טיולים, עלוני הדרכה – ופורש תמונה מורכבת, המתעצבת לא רק מן המפגש בין הגיונות פוליטיים שונים, אלא גם בין אוריינטציות דתיות בסיסיות ושיקולים כלכליים. בארץ מריבה, מראה פלדמן, הנוף עצמו מעוצב מחדש, עוטה "גלימות" משמעות שונות, או בלשונו – גלימת התנגדות, גלימה נוצרית, גלימת חוק וסדר ותיירות שלווה, אך כל אחת מהן נתונה לסכנה מתמדת של פרימה וקריעה מצד סוכנים המחזיקים בעמדות מנוגדות.

מאמרו של ברוך קימרלינג שהוקדשו במישרין למיליטריזם אינם מעידים על חשיבות הנושא במכלול עבודתו. בחטיבה האחרונה שלושה מאמרים המאירים את התופעה מלמעלה ומלמטה – מצד אחד, תוך התמקדות בקבלת החלטות בצמרת הפוליטית-צבאית, במיליטריזם כמרכיב מבני וכמאפיין תרבותי של

החברה בישראל, ומצד אחר – עיון בשימושים החברתיים של מיליטריזם וברוך שבה אזרחים מתמודדים עם מופעיו בחיי היום יום. על פי תפיסת המיליטריזם שפורש אורי בן-אליעזר, לא שליטת אנשי צבא בחברה עומדת במרכז, אלא מיליטריזם תרבותי ופוליטיקה מיליטריסטית. בן-אליעזר מנסה לבדוק את כוחה של גישתו דרך עיסוק מפורט בשאלה היסטורית מתוחמת היטב: במעבר מאשליות השלום של ראשית שנות התשעים להתחדשות העימותים הצבאיים, החרפתם והיעלמות השלום מן הדיון הפוליטי בישראל. בשנות התשעים, הוא טוען, התרחש מעבר מהמיליטריזם התרבותי הוותיק, שאפיין את ישראל הממלכתית בעידן ה"אומה במדים" לעבר "מיליטריזם פרופסיונלי-אינסטרומנטלי". המעבר הזה, בצד הרפורמות הנאו-ליברליות, לא הביא שלום וגם לא רציונליזציה רדיקלית של היחסים בין ישראל לפלסטינים. כוחו של הצבא התעצם, ודווקא הפרופסיונליזם האינסטרומנטלי, הרציונלי לכאורה, הפך למצע מצוין לצמיחתן של תפיסות הרחוקות מאוד מן התפיסות הקלסיות בדבר השימוש באלימות צבאית להשגת יעדים מדיניים. בן-אליעזר משחזר מהלך שלם בשנות התשעים של המאה העשרים, ומזהה במבצעים הצבאיים של ישראל בלבנון אירועי מפתח בעיצובה של דוקטרינה צבאית של "צריבת התודעה" באמצעות שימוש מסיבי באלימות נגד אזרחים, אשר הועתקה אל העימות הישראלי-פלסטיני לקראת מפנה המאה והאינתיפאדה השנייה.

להנצחה נועד מקום מרכזי במסגרת פולחני המדינה המודרנית. ספרות מחקרית ענפה עוסקת במפעלי הנצחה, בכוונות המזמינים ובעיצוב המונומנטים. חיים נוי מנסה בפרק הבא לקרוא את תגובותיהם של מבקרים שנרשמו בספר ההנצחה באתר "גבעת התחמושת בירושלים". הוא מבקש לקרוא את הדברים שרשמו מבקרים בספר המבקרים המונומנטלי לא רק כטקסטים נושאי משמעות אלא כמחוות חולפות בחלל ההנצחה. ספר המבקרים מזמין את המבקרים להתייב בזירת הנצחה טקסית בעלת חוקיות ומופעית כתיבה "תקניים" משל עצמה, לקחת חלק בביצוע מחוות המעידות על הכרת תודה והזדהות, לקחת חלק במופעים אידאולוגיים שאינם נמצאים בפיקוח מוסדי ישיר. נוי מאתר ברגישות רבה מגוון שלם של מחוות: החל באלו הטיפוסיות מכול, ומהדהדות כמעט במישרין את המסר הרשמי, דרך ניסיונות ניכוס ומיקום עצמי, וכלה במחוות החותרות תחת עצם כללי הכתיבה והמיצוב העצמי שמזמין המונומנט: מופעי מחאה בעלי אופי נאו-לאומי ונאו-ציוני (דתי-אמוני), כמו גם מופעי מחאה אתנו-מעמדיים (מזרחיים), סיפורי נגד והתרסות ככרות משקל נגד הנרטיב הלאומי-צבאי. אלה הופכים את ספר המבקרים לזירה, שבה ניטשת עדיין המערכה הפנים ישראלית על מעמדם של הצבא והשירות הצבאי, על מיקומן של קבוצות חברתיות ביחס למדינה ולכוחה הצבאי.

ביטחון הוא בלי ספק ממילות המפתח החשובות ביותר בלקסיקון הפוליטי הישראלי. לכאורה, מתבקש לראות ב"משמר האזרחי" גילום מובהק של מסרי המדינה בדבר חשיבות הביטחון – מסגרת חברתית המקדמת את המיליטריזציה של החברה דרך היענות להזמנה לקחת חלק באופן התנדבותי בתחזוקת הביטחון הלאומי. דגנית מנור עוסקת, בפרק החותם את חטיבת המאמרים, בפירושים המקומיים של קהילות אינטימיות למושג "ביטחון" דרך התבוננות במתנדבי "המשמר האזרחי" במהלך האינטיפאדה השנייה בשני אתרים שונים בדרום הארץ: עיר פיתוח ומועצה אזורית מבוססת יחסית בנגב, שרוב תושביה הם חברי קיבוצים וחוות בודדים. אתנוגרפיה זהירה מעלה, כי המתנדבים מתגייסים אמנם ברצון כדי "לשמור על הבית", אך לא בהכרח על "הבית הלאומי" כי אם על "הבית" האינטימי – המקומי-קהילתי והפרטי-משפחתי. מנור בוחנת את ההבניה ההגמונית של "ביטחון" מהשוליים, כפי ש"ביטחון" נתפס ומופעל על ידי מתנדבים מעמדה שולית יחסית: שוליים ביחס לכוחות הביטחון המקצועיים כאזרחים המתנדבים למשטרה, וחלקם שוליים חברתית כמי שחיים בפריפריה. ועוד יותר כאשר הם מודרים – כנשים או כזקנים – על ידי אתוס הביטחון השליט. שוליותם זו, מראה מנור, מובילה אותם לנסות למצב עצמם מחדש באמצעות גילום דמות "ביטחונית", לאמץ רטוריקה ביטחונית של סיכונים ולהדגיש את תרומתם לביטחון המקומי-קהילתי. אך בינם לבין עצמם ובחברה המקומית יכולים מאמציהם לעטות אצטלת חשיבות ביטחונית לפעולותיהם להיתקל באי-אמון או לעג. שיח הביטחון אינו פועל מעצמו; מנור מראה, כיצד הניכוס "מלמטה" של שיח הביטחון ההגמוני פותח עבור המשתמשים בו אפשרויות פעולה, אך בה בעת לוכד אותם בפרקטיקות ובשיח של שיטור וביטחון.

הקובץ נחתם בשני מבטים שונים ומשלימים על עבודתו של ברוך קימרלינג. שניהם מתמודדים עם פועלו כאינטלקטואל ציבורי – לא רק כחוקר שפרסם עבודות פורצות דרך שזכו להכרה אקדמית רחבה, אלא כסוציולוג ציבורי, שביקש להציב את רעיונותיו לדיון ציבורי לא באמצעות תיווכים אלא בקולו שלו, קול ברור וייחודי. מירון בנבנישתי מציע מבט אישי ופוליטי מובהק, אירוני, ביקורתי ואוהד, על ברוך קימרלינג ומתבונן בתוך כך, ממרום שנותיו, בעצמו ובעמדותיו שהשתנו. חנה הרצוג מציעה, בפרק החותם את האסופה, מבט שונה – פוליטי בדרכו – המבקש ליישם על ברוך קימרלינג עצמו ועבודתו כמה מכלי הניתוח של הסוציולוגיה של הדעת, ובתוך כך להעריך מחדש לא רק את מקוריותו אלא גם את תרומתו הייחודית כאינטלקטואל לדיון הציבורי. המסה של בנבנישתי נעה בין התבוננות אוטוביוגרפית לדיאגנוזה פוליטית, ומעזה להציע גם כמה מתווים לעתיד אפשרי. חנה הרצוג לעומת זאת מנסה

למקם את ברוך קימרלינג בין הדורות השונים של הסוציולוגיה הישראלית, אבל בה בעת מציעה מבט רפלקסיבי באפשרויות הדיבור הפוליטי והפעולה הציבורית של חוקרות וחוקרים במדעי החברה.

תודותינו למחברות ולמחברים על תרומתם לכרך, ובמיוחד לחנה הרצוג, שעשתה עמנו יחד חלק ניכר ממלאכת עריכתו, למיכאל שלו ולקובי מצר, שליוו את הספר מראשיתו. תודה מיוחדת לזלי גורביץ, אריה קצוביץ, מנחם בלונדהיים והרווי גולדברג על תרומתם, איש איש בתחומו, להוצאת הכרך.

תודה מקרב לב לצלם זיו קורן, שתרם את התצלום לכריכת הספר.

אנו מודים למכון למחקר על שם הרי ס. טרומן למען קידום השלום ולמכון לוי־אשכול לחקר החברה, הכלכלה והמדיניות בישראל, באוניברסיטה העברית בירושלים, על סיועם להוצאת הכרך.

הספר מוקדש לזכרו של ברוך קימרלינג. מיכאל פייגה, חבר יקר, חוקר מעמיק ומורה נערץ, לא זכה לראות את הכרך הזה, שלו תרם מאמר. הוא נהרג בפיגוע בתל־אביב ביוני 2016 בטרם יצא הספר לאור. יהא ספר זה גם ציון לזכרו.

ברוך קימרלינג ייזכר כהוגה מקורי מתווה דרך, שחקר ופירסם את תוכנותיו ללא מורא, מתוך תקווה לחברה צודקת שאזרחיה חיים בשלום. מי יתן וירבו מחלוקות ורעיונות. מי יתן ונתברך ביצרני וביצרניות רעיונות המעזים לחשוב ללא מורא.